
KİTAP TANITIMI: HADİS TEDKİKLERİ¹

BOOK REVIEW: HADİTH STUDİES

Emrullah BOLAT
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Hadis ABD.
ebolat@agri.edu.tr

Atıf Gösterme: BOLAT, E. (2017). Hadis Tetkikleri İsimli Eserin Tanıtımı, *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)*, 1(1), 167-172.

Hadis Tedkikleri isimli kitap önsöz, farklı zamanlarda kaleme alınmış sekiz makale ve bir söyleşiden oluşmaktadır. İslam Peygamberini hakkıyla kavrayabilmeyi ancak, kaynakları tenkidî bir yaklaşımla değerlendirmekle mümkün gören Hatiboğlu (s. 10), kaleme aldığı makalelerde “Hz. Âişe’nin Hadis Tenkidciliği”, “Saltanat Karşısında Hadis”, “Batı’daki Hadis Çalışmaları Üzerine”, “Hz. Peygamber’i Yanlış Yorumlama Tezahürleri”, “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim’e Yönelik Eleştirileri”, “İlk Sufilerin Hadis/Sünnet Anlayışları Üzerine”, “Hz. Peygamber’e Nesebî Yakınlığın Değeri” ve “Ehl-i Sünnetten Ehl-i Kitâba” başlıklı konuları işlemiştir. Son olarak, söz konusu çalışmada Yaşar Kaplan’ın Hatiboğlu ile “Sünnet Kelimesi Etrafında Yaptığı” bir söyleşi yer almaktadır.

Kaynakların tenkidî yaklaşımla değerlendirilmesinin gerekliliğini savunan ve “ülkemizde hadis tenkidinin ciddi anlamda kendisiyle başladığı” ifade edilen² Hatiboğlu, kaynaklara dayandırılan yorumların da tenkidî bir yaklaşıma muhtaç olduğunu düşünmektedir. (s. 52) Onun, Hz. Peygamber’i layıkıyla anlama çabasının doğal bir sorucu olarak “Batı’daki Hadis Çalışmaları Üzerine” kaleme aldığı makalede gerçekleştirdiği tespit ve tenkitler ilk olarak tanıtılmalıdır.

Hıristiyanların özellikle İslam toplumları üzerinde hedefledikleri siyasi faaliyetlerinin özet bir sunumuyla başlanan makalede, Fransız Kralı Saint Louis’in başı çektiği sekizinci ve son haçlı seferinden bahsedilmektedir. Kendi felaketleriyle sonuçlanan bu girişimler, kilise babalarına şunu katiyetle öğretti ki, İslam dünyasını silah zoruyla dize getirmek mümkün değildir; tek çözüm yolu ise Müslümanları

¹Hadis Tedkikleri, Mehmed Said Hatiboğlu Ankara: Otto Yayınları, 2009, 199 sayfa. Yazarın üslubunu beğendiğimizden tanıtımda yer alan kelime ve ifadeler büyük oranda aynıyla kullanılmıştır. Böylelikle metnin kendini tanıtması amaçlanmıştır.

²Enbiya Yıldırım, Hadis Meseleleri, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013, s. 72.

Hıristiyanlaştırmaktır. Bundan böyle, haçlı seferleriyle uygulana gelen maddi tecavüzün yanına manevisi de eklenmiş oluyordu. (s. 46) İslam toplumlarına zorla uygulanmaya çalışılan kararlar sonuçsuz kalınca, metod değişikliği zorunlu hale gelmişti. İslam topraklarında başlatılacak yeni hareketle ilgili olarak Mgr. Armand Olichon'un 1935'lerde söylediği şu sözler dikkat çekicidir: "Devrin en büyük zekâları anladılar ki, ona hücum için en ince noktasına kadar düşünülmüş bir hazırlığa ihtiyaç vardır."(s. 47) Mgr. Armand Olichon'un bu ifadeleri, kilisenin İslâm'a karşı açacağı yeni ilmi savaşın habercisidir ki, daha sonra bu yeni safha 'oryantalizm' ismi altında yer bulacaktır. (s. 47)

Hatiboğlu, kilisenin faaliyetlerine dair özet bilgiler sunmakta, özellikle kilisenin Arap diliyle ilgili çalışmalarını naklettikten sonra bu tür çalışmalardaki gayenin tercümanlık yapmak değil, İslâm'ı en az Müslümanlar kadar öğrenmek olduğunu ifade etmektedir. İslam kültürünü tercüme ve tahsil yoluyla kendilerine intikal ettirmenin hummalı faaliyetine girişen Batı dünyasının, gerek hadis gerekse diğer alanlardaki çalışmalarını da özet olarak sunmaktadır. Hatiboğlu Batılı araştırmacıların İslam kültürünün en kıymetli eserlerinden pek çoğunu ilk defa neşretmiş olmalarını takdire şayan görmekle birlikte hakikati saptırıcı istikametteki faaliyetlerine cevap vermenin gerekliliğini de Müslüman araştırmacılara düşen bir vazife olarak görmektedir. Bu maksatla gerçekleştirdiği incelemeleri neticesinde Dr. Sprenger, William Muir, Snouck Hurgrunje, İgnaz Goldziher ve Schacht gibi bu sahanın ilklerinin İslam kaynaklarından alıntılara binaen geliştirdikleri yorumlara eleştiriler yöneltmektedir. Hatiboğlu, onların çalışmalarına ihtiyatla yaklaşmanın ve başvurdukları kaynaklara bizzat müracaat etmenin zaruretini vurgulamaktadır. (s. 52-53).

Özellikle oryantalist araştırmalara karşı takınılması gereken tavra işaret etmesi açısından onun şu ifadeleri zikre değerlidir: "...bu kadar tenkidden sonra, ifadelerimden, bizim Batı İslamolojisine asla ihtiyacımız yoktur gibi bir kanaat, inşallah çıkmamıştır. Günümüz Müslüman araştırmacılarının, kendi kültür kaynaklarını değerlendirirken, pek çok sahada Batıların çalışmalarına muhtaç oldukları bilinen bir gerçektir." (s. 68)

Özellikle Batılı araştırmacıların kaynaklara dayalı yorumlarını tenkid mahiyetindeki bu makalesinin ardından onun sünnet kavramıyla ilgili düşüncelerinin zikredildiği söyleşiden bahsetmek yerinde olacaktır. Nitekim Hatiboğlu'nun sünnet kavramıyla ilgili düşünceleri gerek bu kitaptaki incelemelerine gerekse diğer çalışmalarına yön verici önemli bir etkiye sahiptir.³

Hatiboğlu, "sünnet" denildiğinde bundan sadece Hz. Peygamber'in sünnetinin anlaşılmasını gerektiğini, sünnet ihdasının Ona has olmadığını düşünmektedir. (s. 158) Nitekim gerek Hz. Peygamber öncesinde gerekse Hz. Peygamber sonrasında birtakım sünnetlerin ihdas edilmiş olması bunu göstermektedir. Genellikle Kitabu'l-Evâil'lerin

³Tanıtımını yaptığımız eserin yanı sıra yine yazara ait olan "Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy" ve "İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu" isimli kitaplarını okuduğumuzu not olarak eklemek yararlı olacaktır.

müstakil olarak konu edindiği, bir işin ilk yapıcısının ya da ilk söyleyeninin tespiti bu gerçeği ortaya koymaktadır. Mazmaza, istinşak, misvak kullanma, sünnet olma fiillerinde olduğu gibi (s. 161), sünnet ihdası anlamına gelen birçok misali yine bu başlık altında sıralamaktadır.

Hatiboğlu, “Peygamber’i taklid uğruna ne yanlış değerlendirmelere şahid olunacaktır” sözleriyle Abdullah b. Ömer’in, babası Hz. Ömer’in tam zıddı bir anlayışla sünneti şekilsel bir forma çekmeye müsait davranışlarından yakınmaktadır. Bu çerçevede bid’at-ı hasene konusuna değinmekte ve İslam düşüncesinin donuklaşmasına sebep olacak anlayışlardan uzaklaşma gerekliliğini ifade etmektedir. (s. 169)

Taklid ve donuklaşma endişesini bu şekilde dile getiren Hatiboğlu, hadislerle yaklaşım tarzıyla ilgili de önemli tavsiyelerde bulunmaktadır. Söyleşinin ilgili kısmında şu ifadeleri kullanmaktadır: “Her şeyden önce bir hadis hakkında şimdiye kadar âlimlerce neler söylenmiş, nasıl hükümlerde bulunulmuş olduğunu bilme zarureti vardır. Geçmiş kültürümüzü tanımadan hükümlerde bulunmak insanı yanıltabilir. Yanlışlığa düşmekten mümkün merteye kurtulmanın çaresi, dediğim gibi, hükmümüzü, Kur’ân ve Sünnet’i anlama ve anlatmaya adanmış geçmiş kültürümüzün ışığında vermektir.” (s. 182)

Geçmiş kültürümüzün izinde yürümemiz gerektiğini dile getiren Hatiboğlu, iz sürerken tenkid zihniyetinden asla uzak durmamamız gerektiğine ayrıca vurgu yapmaktadır. Tenkid zihniyetinin oluşmasına yardımcı olması açısından kitabın ilk makalesi önemlidir. “Hz. Âişe’nin Tenkidciliği”ni konu alan makalede, daha Asr-ı Saadette, tam manasıyla bir İslamî tenkid ve murakabe faaliyetinin her mertebeden Müslümanlar arasında ve her sahada sürdürülmüş olduğu ifade edilmektedir. (s. 13) Her ne kadar verdiği misaller sadece Hz. Peygamber’in sözlerinin doğru anlaşılmasına yönelikse de Hatiboğlu, İslam kültür tarihinin en parlak örnekleri olarak gördüğü tenkidleri (s. 14) Hz. Âişe özelinde tespiti çalışmıştır. Onun tenkidlerini hadis ve fetva sahasındaki tenkidleri şeklinde iki alt başlıkla sıralamaktadır. Makalede netice olarak Hz. Âişe’nin yaptığı tenkidlerde hareket noktasının Kur’ân ve Sünnet olduğu anlaşılmaktadır. Hatiboğlu’na göre Hz. Âişe bu iki kaynaktan aldığı İslamî kültürüne kendi müşahede ve düşüncelerini de katarak, pek çok meselede İslam cemiyetini aydınlatan bir ilim ve fazilet meşalesi olmuştur. (s. 32) Hatiboğlu, mevcut kaynaklar yardımıyla, İslam kültürünü Hz. Âişe’nin zihniyetiyle ortaya koyacaklara, devrin her zamankinden daha çok muhtaç olduğu düşüncesiyle makaleyi sonlandırmaktadır. (s. 32)

Hatiboğlu’nun geriye kalan makalelerini, önerdiği tenkid zihniyetinin örnekleri sadedinde içe dönük kaynak eleştirisi olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. “Saltanat Karşısında Hadis” başlığı altında halife seçimiyle ilgili İslam toplumunda yaşanan değişikliklere dikkatleri çekmekte ve şûrânın ehemmiyetini değişik rivayetlerle dile getirmektedir. Ona göre Emevilerin siyasî ve askerî kudreti karşısında, kolu kırık, boynu bükük müttaki çevreler ile iktidar hasretiyle içleri yananlar fisıltı gazeteciliğine ve rivayet edebiyatına sarılmaktan başka bir yol bulamamışlardır. (s. 39) Ümmetin

hilafetinin otuz sene olduğunu dile getiren rivayeti bu edebiyatın bir parçası görerek tenkide tabi tutan Hatiboğlu, Hz. Peygamber'e ifade ettirilen bu türden beyanları, birinci ve ikinci asır İslam umumi efkârının görüşleri olarak kabul etmektedir. (s. 40)

Hatiboğlu, şûrâ sonrası oluşan siyasi idareyi “krallık bataklığı”, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ise, “gecikmiş kurtuluşun başlangıcı” olarak görmektedir. Gerçek bir cumhuriyet idaresi kurmak yolunda (makalenin kaleme alındığı tarihe nispetle) elli sene evvel atılmış adımların sahiplerini rahmetle anan Hatiboğlu'nun, “krallık bataklıkları” için işlettiği tenkid zihniyetini Cumhuriyetin kazandırdıklarının tenkidi için kullanmış mıdır, o da ayrı bir tedkik ve tenkid konusudur.⁴

“Hz. Peygamber'i Yanlış Yorumlama Tezahürleri” Hatiboğlu'nun üzerinde durduğu bir diğer konudur. O, Hz. Peygamber'i beşer üstüne çıkarıp onun bedenini takdis etmeye varan bir akımın hicri II. asırdaki tarihi tecellisi üzerinde durmaktadır. (s. 69) Hz. Peygamber'in kendi hakkında beşer vurgusu yaptığına dair sahih rivayetleri zikreden Hatiboğlu, sonrasında Hz. Peygamber'i beşer üstü görme tezahürleri çerçevesinde, misal olarak onun ölüm sonrası vücudunda meydana geldiği nakledilen değişikliklerle ilgili tartışmalara yer vermekte ve konuya açıklık kazandırmak adına Kur'ân ve Sünnet'e dayalı istinad duvarı yükseltmeyi hedeflemektedir. (s. 71)

Bu hedef çerçevesinde Hz. Peygamber'in vücudunun, vefatından sonra bazı değişikliklere uğradığı bilgisini nakleden Kufeli Veki' b. Cerrah'a (ö. 197/812) karşı takınılan olumsuz tavır, yanlış tezahürlerin bir neticesi olarak eleştirilmektedir. Mekte vâlisi Muhammed b. Abdullah'ın düşüncesine göre, bir sahabinin cesedi kırk sene değişmeden kalmışsa (Câbir b. Abdullah'ın babasının kabri, kırk yıl sonra nakledilmek istendiğinde cesedinde bozulma görülmediği rivayet edilmektedir), Peygamber'in ki haydi haydi bozulmadan kalacaktır. Bu durumda Veki' mezkûr rivayetiyle düpedüz halt etmekte! ve idare tarafından gereken cezayı görmeyi hak etmiş bulunmaktadır! (s. 76) İlimlerin yaygın ve geçerli olduğu hicri II. asırdaki mezkûr anlayışlara dikkat çeken Hatiboğlu, Suyûtî'ye ait “Hz. Peygamber cesedi ve ruhu ile canlıdır” (s. 82), “Rivayetlerin sahihleştirilmesinde Hz. Peygamber'e muhtacım” (s. 84) gibi yorumlara varacak kadar ileri giden bir anlayışa kapı açıldığını kaynaklarıyla tespit etmekte ve bu olumsuz durumu eleştirmektedir.

Hatiboğlu'na göre “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri”nin tespiti de kaynaklara tenkidî yaklaşım açısından önemlidir. İslam'ın ilk yıllarına kadar inen kaynakları okumadan, onların muhteviyatını ilmi ölçülere vurmaktan ortaya atılacak her iddianın, İslam'a hizmetten ziyade, yeni müşkiller doğurması bakımından zararlı olması gayetle muhtemeldir. (s. 86) O halde her türlü peşin hükümden uzak kalarak, kaynakları doğru anlamaya ve doğru sonuçlar çıkarmaya çalışılmalıdır. (s. 86)

⁴ Konuyla ilgili D. Mehmet Doğan'ın “Batılılaşma İhaneti” isimli eseri kayda değerdir. Bkz. Yazar Yayınları, Ankara, 2015.

Bu meyanda iki sahih hadis koleksiyonunun değerini incelemeye tabi tutan Hatiboğlu, bu iki esere yneltimiş müşahhas tenkidleri tespit etmektedir. Ravilerin taşması gereken özelliklerdeki eksiklikler, rivayetlerdeki anlama hataları ve metnin tarihi gerçeklere aykırı olması gibi hususlarda örnekler derlenmiştir. Özelde bu makalenin, genelde ise Hatiboğlu'nun çalışmalarında hedeflediği hususlar hakkında ipucu mahiyetindeki şu ifadeleri önemlidir:

“Bizim burada hedeflediğimiz husus, İslam kitbiyatının en değerli eserlerinin bile kusurdan azade olmadığı, Kur'ân-ı Kerim dışında hiçbir kitap hakkında icmaen sahih olmak gibi bir iddianın geçerliliği bulunmadığını göstermek; ge ilim adamlarına, İslam'ın saf haliyle ortaya konabilmesinde geçmiş kültür malzemelerinin ilm tenkidine mutlak zaruret olduğunu telkin etmektir. İlm temele dayanmayan geçmişe hayranlığın bizzat İslam'a tehlike teşkil edebildiğine şahit olanlar, inşaallah, bu inancımızı gerçekleştireceklerdir.” (s. 122)

Hatiboğlu'nun “İlk Sufilerin Hadis / Sünnet Anlayışları zerine” yazdıkları, farklı bir alanla ilgili de olsa onun tenkidî yaklaşımına dair yerinde örnekler sunmaktadır. O, asırlardır sayısız denecek derecede fırkalara, mezheplere, tarikatlara bölünmüş bir İslam varlığını, Kitap ve Sünnet açısından değerlendirerek müşterek prensiplere ulaştırmanın gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda zühd hayatının incelenmesi ve İslam ile ne derece uyum içerisinde olduğu tespit edilmelidir. (s. 126) Tasavvuf hareketinin İslam'da nasıl başlayıp, nerelere kadar vardığının misallerini sunmaya alışan Hatiboğlu, tasavvufun çıkış noktası ile vardığı nokta arasındaki uyumsuzluğa dikkat çekmekte ve tenkidî yaklaşımın Tasavvuf hareketler için de elzem olduğunu ifade etmektedir. (s. 134) Bu tenkid faaliyetleriyle ötekileştirmeye sebep olmaksızın, mevcut sapmaların tespit ve tedavisi amaçlanmalıdır. Böylelikle İslamî hayat içinde doğmuş çeşitli mezhep ve meşrepleri birbirine düşman cepheler halinde dondurmaktan, ortak bir zeminde mezcetmek mümkün olacaktır. (s. 138)

“Hz. Peygamber'e Neseb Yakınlığın Değeri” meselesi de incelenen bir diğer konudur. Kur'ân'ın ortadan kaldırmaya önem verdiği cahiliye inançlarının başında, soy sop şerefini fazilet ls sayan zihniyet geliyordu. İslam'la birlikte artık anasıyla babasıyla vs. Övünme devri geçmiş, iman ve amel devri açılmıştır. (s. 140) İslam'ı dünyada bir kuvvet haline getiren husus işte tam da bu idi. Nitekim “İslamoğlu” diye şöhret bulan Selmn el-Fris, İnan'da bir kaleyi kuşatırken, gayrı Müslim ırkdaşlarına bu düşüncelerle ikna çabasında bulunuyordu. (s. 139)

Ancak İslam'ın ilk yıllarındaki ana baba, soy sop ile vnmeme meselesi çok fazla devam ettirilemedi. Cahiliye devrinin kahramanlarının yerine, bu defa Hz. Peygamber'in sülalesini koyma gayreti aldı. Seyyid, şerif, ehl-i beyt gibi kavramlar aslından farklı mecralara çekildi. Pek erkenden siyaset sahnesine çıkarılmış olan ve hlen İslam dünyasını ayıran temel ihtilaflardan birisi bundan kaynaklanmaktadır. Ehl-i Sünnet ve şia denen cephelerin kendi aralarındaki kültürel iletişim kopukluğundan

beslenen bu devamlılığın en kısa zamanda tamiri için, İslam siyasi tarihinin ilmi tenkidini yapabilecek kültürel birikime sahip olunmalıdır. (s. 142)

Hatiboğlu, kitabın çatısını sunduğunu söyleyebileceğimiz “Ehl-i Sünnet’ten Ehl-i Kitap’a” isimli makalesiyle çalışmasını sonlandırmaktadır. Müslüman dünyanın bazı kesimlerince taassuptan uzak kimselermiş gibi gösterilen Batılı aydınlardan bazılarının özellikle İslâm’a ve onun Peygamber’ine karşı gösterdikleri davranış bozuklukları, her ne kadar akliselim sahiplerinde hayret ve öfke uyandırıyor olsa da Müslüman aydınlara düşen vazifenin her şeye rağmen bu marazî tezahürlerin sebeplerini ortaya koymak ve sahiplerinin tedavilerine yardımcı olmak olduğunu kabullenmek gerekir. (s. 147) Giriş cümlelerinde de ifade edildiği gibi Hatiboğlu, İslam Peygamberini hakkıyla kavrayabilmenin ancak bu şekilde mümkün olabileceğini düşünmekte ve İslam Peygamberini hakkıyla tanıtmaya gayesi güden araştırmacılara teşvik edici ikazlarda bulunmaktadır.

Özetlemek gerekirse Mehmed Said Hatiboğlu, “Hadis Tedkikleri” kitabında, İslâm’ın doğru anlaşılmasını, böylelikle korunmasını ve saf halde ortaya konulmasının gerekliliğini dile getirmektedir. Bu dileklerinin gerçekleşebilmesi adına oryantalistlerin hadis ve sair alanlarda yaptıkları çalışmalara dikkatleri çekmekte, İslami kaynakların neşri noktasında haklarını teslim etmekle beraber, art niyetli yorumlarına -dışa dönük denilebilecek- ciddi eleştirilerde bulunmaktadır. Yine o, İslam’ın doğru anlaşılması adına kendi kaynaklarımızda yer alan bilgi ve yorumların da eleştirel bir yaklaşımla anlaşılmasına çalışılması taraftarıdır.